

آن‌امین عزیز خاطره‌سینه اتحاف اندیرم

اردبیل‌ندلری

ع . م . آغداشلی

شابک	:	۹۷۸-۶۲۲-۶۰۶۳-۱۴-۲
شماره کتابشناسی ملی	:	۵۶۲۰۳۱۷
عنوان و نام پدیدآور	:	اردبیل کندلری/ع.م. آغداشلی؛ ویراستار ندا ممی زاده ینگجه.
مشخصات نشر	:	تبریز: آذرتوران، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری	:	۳۴۶ ص: جدول.
موضوع	:	روستاها -- ایران -- اردبیل (استان)
موضوع	:	Ardabil(province) Villages-- Iran --
رده بندی دیویی	:	۹۵۵/۳۱۲۲
رده بندی کنگره	:	DSR۲۰۰۱/۳۴۶ ۱۳۹۸
سرشناسه	:	آغداشلی، ع. م. ۱۳۳۰ -
وضعیت فهرست نویسی	:	فیبا

اردبیل کندلری

ع.م. آغداشلی

ویراستار: ندا ممی زاده ینگجه

مصحح: زرین کاظمی

صفحه آرا: بهرام بابایی، عباد میرزاده ینگجه

طراح روی جلد: فریبرز اسمعیلی و ولیانه ارجمند

عکس روی جلد: ولیاله ارجمند

حروفچینی: غلامعلی پناهنده

ناشر / آذر توران - نباتی

جیلد سایه ۱۰۰۰ ج / بیچیم / وزیری

صفحه سایه / ۳۴۶ / بیرینجی چاپ ۱۳۹۷

دیری ۴۵۰۰۰ / تومن

شابک / ۹۷۸-۶۲۲-۶۰۶۳-۱۴-۲

مرکز فروش: تبریز مابین سه راه طالقانی و تربیت

مجمع تجاری استاد شهریار طبقه زیر همکف

پلاک ۴۶ تلفن ۳۵۵۴۷۵۱۰

كتابىن ايچىندە كىلر

۱۱	مقدمە
۱۵	اردبىل
۱۸	اردبىل خانلىقى
۱۹	اردبىل شەھەر قورۇلۇشى
۲۳	اردبىل سۇزونون ئاتىمولوگىيىسى
۲۵	بالىقلى سۇزونون ئاتىمولوگىيىسى
۲۶	قەلەنقىر سۇزونون ئاتىمولوگىيىسى
۲۶	قۇمبالا سۇزونون ئاتىمولوگىيىسى
۲۶	خۇيرال جىرال سىزلىرىنىن ئاتىمولوگىيىسى
۲۶	ساۋالان سۇزونون ئاتىمولوگىيىسى
۲۷	الاقاي سۇزونون ئاتىمولوگىيىسى
۲۹	مەركىزى بىخىش
۲۹	بالىقلى دەھىستانى
۲۹	دەھىستانىن مەركىزى شاماسى
۳۰	اسكى شەھەر
۳۳	اوروشنە
۳۴	آلقىر
۳۶	آلماس
۳۸	بىۋۇشەدرە
۴۰	حكىم قىشلاغى
۴۱	خارابا كۆھول
۴۳	زەردەلى
۴۴	زئىوہ
۴۵	شاماسى
۴۸	قاسىم قىشلاغى
۴۹	قالايچى
۵۰	گوللو
۵۲	گولموغان
۵۲	مادىيە
۵۴	مادايلا
۶۳	موللاباشى

۶۴	موللايوسوب
۶۵	نوران
۶۷	وره نوو
۷۱	مرکزی بخش
۷۱	سرداوا دهیستانی
۷۱	دهیستانین مرکزی: خوشکهری
۷۲	اروانا
۷۳	الگو شاد
۷۴	اوزون بینه
۷۵	ایمیشجه
۷۷	آغمیان
۷۹	باری
۸۱	جومادی
۸۲	جینقیرلی
۸۳	چاناقبولاق
۸۷	چیلگزر
۸۹	حسنعالی کندی
۹۰	خوشکهری
۹۱	خیه رک
۹۴	دومه
۹۵	دیجویجین
۹۶	دیوله
۹۷	دیوله سر
۹۸	سرداوا
۹۹	سئیدلر
۱۰۱	شاعالی کندی
۱۰۲	شفی گوئی
۱۰۲	شه میران
۱۰۴	شومشیرخانا
۱۰۵	شهره ور
۱۰۷	عزیزلی
۱۰۸	علی آباد
۱۰۹	قاراتپه - ساوالان

۱۱۲.....	قالاجیق - ساوالان.....
۱۱۶.....	قونسول کندی.....
۱۱۷.....	کمرلی.....
۱۲۰.....	کورد کندی.....
۱۲۱.....	گرجان.....
۱۲۳.....	میرنی.....
۱۲۴.....	وکیل آباد.....
۱۲۵.....	هیملاوار.....
۱۲۶.....	یثیجه - ضابیهلی.....
۱۳۳.....	مرکزی بخش.....
۱۳۳.....	شرقی دهستان.....
۱۳۳.....	دهستانین مرکزی یار.....
۱۳۴.....	ایره جووار.....
۱۳۵.....	آغاباغیر.....
۱۳۶.....	آغبولاق - آغاجانخان.....
۱۴۱.....	آغبولاق - روستمخان.....
۱۴۲.....	پیراقوم.....
۱۴۳.....	تورپاقلی.....
۱۴۴.....	قوولوغا.....
۱۴۶.....	کمی آوا.....
۱۴۷.....	نیار.....
۱۴۸.....	همتاوار.....
۱۵۱.....	مرکزی بخش.....
۱۵۱.....	شرقی ارشه دهیستانی.....
۱۵۱.....	دهیستانین مرکزی: تلغدیزه.....
۱۵۲.....	اکمه لی.....
۱۵۲.....	اوجبولاق قیشلاغی.....
۱۵۳.....	انیمیر.....
۱۵۵.....	آبدالی.....
۱۶۰.....	آغقالا.....
۱۶۳.....	آماسکندی.....
۱۶۴.....	بایرام بدنی.....
۱۶۵.....	بهیلر آباد.....

۱۶۶.....	پیرالوان.....
۱۶۸.....	تاغدیزه.....
۱۷۰.....	جومایران.....
۱۷۱.....	چات قایا.....
۱۷۳.....	چاووشان.....
۱۷۴.....	خلج.....
۱۷۷.....	داشلیجا.....
۱۸۰.....	سووج بولاق.....
۱۸۲.....	طالیب قیشلاغی.....
۱۸۳.....	شریف بهیلی.....
۱۸۴.....	کافتارا.....
۱۸۶.....	له له لی.....
۱۸۷.....	ممد جانلی.....
۱۸۸.....	نوغدی.....
۱۹۱.....	سومه رین بخشی.....
۱۹۱.....	غربی دهیستان.....
۱۹۱.....	دهیستانین مرکزی: سومه رین.....
۱۹۲.....	تزه کند - ساوالان.....
۱۹۵.....	جبه دار.....
۱۹۷.....	زفهران.....
۱۹۸.....	سومه رین.....
۲۰۴.....	کورد قیشلاغی.....
۲۰۵.....	مسیلاوا.....
۲۰۷.....	موختار آباد.....
۲۰۹.....	سومه رین بخشی.....
۲۰۹.....	دوجاق دهیستانی.....
۲۰۹.....	دهیستانین مرکزی: گنندیشمین.....
۲۱۰.....	اورابه کی.....
۲۱۲.....	ایسماییلخان کندی.....
۲۱۳.....	چیراپیا.....
۲۱۳.....	چوخور یورد.....
۲۱۵.....	قوناق قیران.....
۲۱۷.....	شیندیرشامی.....

۲۱۹.....	دونقوز درهسى
۲۲۰.....	شىخ احمد
۲۲۱.....	آلقىشلاغى/تنبهكى دره
۲۲۳.....	كمر كندى
۲۲۳.....	كوللار
۲۲۶.....	گنندىشمين
۲۲۸.....	مياندره
۲۲۹.....	ميچندى
۲۳۱.....	هاچا كندى
۲۳۲.....	يىچە - يوللا مدحسن
۲۳۵.....	مركىزى بخش
۲۳۵.....	كاھرالان دھيستانى
۲۳۵.....	دھيستانين مركى: كاھرالان - شىخ
۲۳۶.....	اثردى
۲۳۷.....	انزاب
۲۳۸.....	آغجا كند
۲۴۱.....	تزه كند - شور
۲۴۲.....	تزه كند - قوجور
۲۴۳.....	سەميان
۲۵۴.....	سالتاوار
۲۵۶.....	سوما
۲۵۸.....	قارالار
۲۶۲.....	كاھرالان - شىخ
۲۶۴.....	گيلاندو
۲۶۶.....	يىكەلى
۲۷۳.....	ھير بخشى
۲۷۳.....	شىمالى پولادلى دھيستانى
۲۷۳.....	دھيستانين مركى: بۇيوك آرالى
۲۷۴.....	آرالى - بۇيوك
۲۷۵.....	آرالى - كىچىك
۲۷۶.....	آلچا
۲۷۸.....	ايورى
۲۷۹.....	خليل آباد

۲۸۰		رزگاہ
۲۸۱		قاراداغلی
۲۸۴		کوزہ تورباغی
۲۸۵		گول تپہ - موللالی
۲۸۷		گورادیل
۲۸۸		نوشار
۲۸۹		هاسار
۲۹۳		هیر بخشی
۲۹۳		جنوبی پولادلی دهستان
۲۹۳		دهستانین مرکز، بوداللی
۲۹۴		آلماگلین / روستا، فیشلاغی
۲۹۵		آنتاق / شاهبولاغی
۲۹۶		اینیللی
۲۹۷		بودالالی
۲۹۹		جیاوان
۳۰۰		دلیر
۳۰۲		عابباس آباد
۳۰۳		فیروز آباد
۳۰۴		قایاچیمین
۳۰۵		گورور قالا
۳۰۷		ماحمود آوار
۳۰۸		مچیدلی
۳۱۱		نوهور - آشاغی
۳۱۲		هاساوار
۳۱۳		یاستی بولاق (قارا ولی)
۳۱۵		هیللاوا
۳۱۷		هیر بخشی
۳۱۷		هیر دهستانی
۳۱۷		دهستانین مرکزی: هیر
۳۱۸		آیی قالاسی
۳۲۰		بولغاوار
۳۲۳		چنزاب
۳۲۴		خنه بی

۳۲۵.....	دومدومه
۳۲۶.....	دؤول
۳۲۸.....	شېلى
۳۲۹.....	محمدبهى قيشلاغى-آشاغى
۳۳۰.....	محمدبهى قيشلاغى- يوخارى
۳۳۱.....	كاھرالان/ بايان دره
۳۳۲.....	كيسالا
۳۳۴.....	كرگان
۳۳۵.....	ھير
۳۳۶.....	يايچى/ تېسلا
۳۳۹.....	كتابداسنادە اندىلن بعضى تئرمينلرین ایضاحی
۳۴۳.....	ادبیات

تاریخین اؤیره‌نیلمه‌سینین اساس و انکار اندیلمز منبع‌لریندن ییری آتا- بابالارین تا مین ایللر عرضینده یادگار قویدوقلاری جوغرافی آدلاردیر. خالقی‌میزین بو و یا دیگر تایفالاری یاشادیقلاری یئر، داغلارا، دره‌لره، گؤلره، چایلارا، یوللارا، کنجیدلره، بولقلارا و بوتون اویشکتلره منسوب اولدوقلاری دیل واحدلریندن استفاده ائده‌رک آد قویموشلار. بو آدلارین معین حصه‌سی ای‌تیپ باتسا دا بؤیوک حصه‌سی گونوموزه قدر قورونوب ساخلانیمیشدیر. لاکین دیگر اثرلر و آییده‌لر کیمی جوغرافی آدلاریمیز دا یادلارین هجومندان آماندا قالمامیشدیر. بو و یا دیگر تاریخی دیلیملرده یئرکدن و یا ییلمه‌دن ده‌یشدیریلیمیشدیر. بو باخیمدان آذربایجان سؤزون حقیقی معناسیندا ه‌بی سوی قیرما معروض قالمیشدیر.

تدقیقات گؤستریر سی، آد ده‌یشدیرمه پروسسی اوزاق کنچمیشدن باشلاتسا دا پهلوی لر دؤورونده پلاتلی اولاراق گئنیس و سبک آلمیشدیر. لاکین بیر موضوعو اونوتما‌مالی ییق کی، بو پروسسین اساس اشتراکچسی آذربایجان لیلان اؤزو اولموشدور. آخی فارس شووینیزمی‌نین بان‌لری ده «تورکلر» دیر. چونکی ایندییه کیسی آذربایجان دیلینی اؤیره‌نن فارس اولمامیشدیر. دنمک خصوصی آدلارین بوتون ترجمه‌سی تورکلر. ی‌ی‌دیر سؤزوموزو اساسلان‌دیرماق اوچون بیر نئچه مثاللا کفیایتله‌نیریک:

بابا صفری اردبیل در گذرگاه تاریخ کتابیندا شه‌ه‌ین - ایلاری حاققیندا بحث ائده‌رکن یازیر: «رودهای اردبیل..... و رودخانه های دیگری نیز در آن رخسار ارد مثل بالخلوچای یا ماهی رود که»^۱

سیارک کندینده «قوزا دره» سینین آدی «دره گردو» یازیلیمیشدیر
ابراهیم آباد کندینده «هری‌چای» بن آدی «هریرود» یازیلیمیشدیر.^۱
آقدرق کندینده «دوه بوینو» تپه‌سینین آدی «تپه گردن شتر» یازیلیمیشدیر.
آوین مسج‌دلو کندینده «یومری داغ» بن آدی «کوه گرد» یازیلیمیشدیر.^۱

لاکین ترجمه ائله ده آسان اولمامیش، بعضا گولونج وضعیت یارانمیشدیر. مثلاً: «بیانلو» کندینده ایکی ترجمه‌یه دقت ثتیرک: بیجارین بیانلو کندینده «ساریداش» داغی «سنگ زرد» ترجمه

^۱ - بابا صفری، اردبیل در گذرگاه تاریخ، جلد اول از دوران قدیم تا ظهور سلسله پهلوی، چاپ دوم، زمستان

اندیلمیشدیر کی، دیلچیلیک و مضمون باخیمیندان دوزگوندور. «قوزالی داغی» ایسه «قوز علی» ترجمه اندیله رک غریبه بیر ترکیب یارانمیشدیر. میانانین بارگاه کندینده «ایده لی داغی» نین آدی «عید علی» فورماسیندا ترجمه اندیلمیشدیر. دانباران کندینده «زرد علی» داغینین آدی «زرد علی» اردیلده همین آدا بیر کندین آدی «زرد آلو» یازیلیمیشدیر. بورادا دیگر ایکی ترجمه ایله سؤزوموزو بیتیریریک. ایشین نه یئرده اولدوغونو ایسه اوخوجولار یاخشی بیلرلر: بیر داغین آدی ایکی نفر طرفیندن قیده آلیندیغی اوچون ایکی جور یازیلیب: «کوه یخ آب» و «کوه گوساله». اصلینده ایسه بو داغین آدی «زوداغ» دیر. قیدیاتچیلارین بیر یی اونی «بوز» و «اوو» حساب ائده رک «یخ آب» او بیر یی ایسه «رو» حساب ائده رک «گوساله» ترجمه ائتمیشدیر. او بیر یی ترجمه ده بیر قیدیاتچی بیر داغین آدینی «عالی ساه» دیگر بیر قیدیاتچی ایسه همین آدی «علی سیاه» ترجمه ائتمیشدیر. اصلینده ایسه داغین آدی «آله» دیر. بیر یی اونی «علی» و «قیر» (قیر قارا اولدوغونا گؤره) حساب ائده رک «علی سیاه» او بیر یی ایسه (خصوصی آدلاردا علی حسین کیمی آدلارین آلحسین تلفظ اولدوغونو اساس گؤتوره رک «علی» حساب ائتمیشدیر. یئری گلمیشکن قید ائدک کی، خوراسان ایالتینده بیر داغین آدی «برفته» یازیلیمیشدیر. ام لینده ایسه داغین آدی «قارتی» دیر. قدین تورک دیلینده تی / طی / تا داغ دئمکدیر مقایسه انت مانا ا «ملاتی» (پلنگ داغی). «قار» قدیم تورک تایفالاریندان بیرینین آدیدیر. قیدیاتچی ایسه اونی «ایندیکی» دایمیزده ایشله ن قار حساب ائده رک «برف» ترجمه ائدیر. «تی» سؤزونه گلدیکده ایسه اونون فارس دیلینه اویغون تلفظ واریانتینی (ته) یازیر.

ماراقلیدیر کی، بو جور آدلاری اختارماق اوچون زحمت لازیم ایدیر. ۱۳۹ جلدین هر بیرینی آچسان بیرینجی صحیفه دن باشلا یارق ایسته دیگین قدر تاپا بیلرسن. آده ییشدیرمه لرین مختلف شکیللری واردیر. اونلاردان یالتیز بیر یی ترجمه دیر. ایشیری فورمالاری ایسه آشاغیداکی کیمی عمومی لشدیریریک:

۱- حرفی ترجمه. یو خاریدا بو حاقدا عمومی معلومات وئرمیشیک.

۲- آدی اوخشاتماقلا تحریف ائتمک. ایده لیک (داغ آدی) فیتواورونیم، ایده مئوه سیله علاقه دار داغ آدیدیر. تحریف اندیله رک «عید علیک» یازیلیمیشدیر. خراسان رضوی نین «باجگیران» بخشینده «شاراک» کندینین آدی «شاهرگ» یازیلیمیشدیر. همین ایالتده اینجیخان کندینه عاید بیر

داغین (قور تاغی = قور/قار تایفاسینا عاید داغ) آدی «قور تقی» یازیلیمیشدیر. «اویتاد» کندینده باش/بش کمر داغنین آدی «پیش کمر» یازیلیمیشدیر.^۲

۳- عمومیتله هنج بیر شی نظره آیینمادان تحریف اندیلیمیشدیر: نمین شهرستانیندا «آخماز» کندین آدی تحریف اندیلهرک «دولت آباد» یازیلیمیشدیر. اردبیل شهرستانیندا آشاغیداکی نمونه‌لری وئریک:

کوللار: کولانکوه، اورابه‌کی: ابرکوه، قویلوغا: چندانق، سالتاوار: سلطان آباد، قوناق‌قیران: رویندزق

بو وضعیت هر بر آذربایجانلی کیمی منی ده دوشوندوروردو. جوغرافی آدلار، یعنی مدنی ثروتیمیز ایتیپ باتلدا ایدی. بونون ینگانه چیخیش یولو بیرنجی نؤبه‌ده همین آدلاری قیده آماق و اونلارین اتمولوژیاسینو برمک ایدی. نهایت بئله بیر قارار گلدیم کی، تک باشینا بو ایشی گؤروم. بونون چتینلیگیندن بئش نؤیم دئیلدیر. چونکی هامی بونو بیلیر. آدلارین سیاهیسنی آلدیم و اونلارین اوریژینالینی معینله بیرمه باشلادیم. کتابا آشاغیداکی ترتیباتی وئرمک قرارینا گلدیم:

-هر شهرستانین «بخش» لری، اونا «ایند» هیستان» لاری و هر دهیستانین کندلری
-هر کندین اوریژینال آدی، لاتین الفبای ایه تلخو و نهایت رسمی قیدیاتداکی آدی
-هر کندین توپونیمیک خصوصیتلری، او حده دن سیستم، تیپ، نوع، مودئل، اهالینین دیلی
-هر کندین جوغرافی خاصه‌لری او جمله «وزو» وق دایره‌سی، اتن دایره‌سی، یوکسکلیگی و لاندشافتی

-هر کندین ائموقرافین وضعیت. بونون اوچون ۱۳۶۵، ۱۳۷۰، ۱۳۸۵، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵-جی ایللره عاید عائله و نفوس آماری. بوندان علاوه و علاقه‌دار جدولدن قار تيمسار رزم آرانين ۱۳۳۰-جو ایلده چاپ اندیریگی کتابدا وئردیگی نفوس معلوماتینی دایرله بیر یک
-هر کندین تصرفاتی (اقتصادی فعالیتی)، محصوللاری، بیتکی اورتویو، چؤل حیوانلاری، داغلاری، چای و چایلاقلاری، قونشو کندلری و اردیبلله مسافه‌سی حاقیندا الده ائده بیلدیگیمیز معلوماتی وئرمیشیک.

^۲ - فرهنگ جغرافیایی آبادی های کشور، استان خراسان رضوی، شهرستان قوچان، از انتشارات سازمان

-اوستانداریده حاضیر لائمییش «شناسنامه روستایی اردبیل» ین قیدیاتی (لازیم گلدیکده ایسه اونون تنقیدینی)، علاقه دار کتابلارداکی اهمیتی مؤوضوعلاری (لازیم گلدیکده ایسه اونون تنقیدینی) وئرمیشیک.

-توپونیم شوناسلیقدا سون درجه اهمیته مالیک اولان جوغرافی آدلارین یاییلما ساحه سینی وئرمک اوچون قیزغیزستانین «ماناس آیده سی» نده کی آدلاری، گورجستان و ایندیکی اثرمنیستانداکی تورک یئر آدلارینی، تورکیه ده کی آدلاری شهرستانیمیزداکی آدلارلا مقایسه ائتمیشیک. البته معلوم دور کی، آذربایجان رئسپوبلیکاسینداکی عینی یئر آدلاری نظردن یابیندیر مامیشیق. نهایت هر بیر کند آیین اتیمولوگیاسینی (وجه تسمیه سینی) وئرمک ایشیمیزین اساس حصه اولموشدور.

چوخ تاسف کی، اولک بیزده کی توپونیمیک ادبیاتین هنج بیرنده یوخاریداکی مؤوضوعلارا رعایت اولونمامیشدیر. داها دوغروسو، رادیوین مؤلفلری بیر نوع ملی بورج نامینه بو ایشی گؤرموشلر. حتی اوستانداریده «شناسنامه روستایی» ین اردبیل» ین مؤلفلری لاقیدلیگی سون حده یتیرمیشلر. کتایین تدوینی پروسسینده بیر مقدمه ایه بر بو میکا علمینین ایضاحینی وئرمک قرارینا گلدیم. لاکین مقدمه اوزون اولدو و بیر کتاب سویه سینه حاحده. بئله لیکله بونو مستقل بیر کتاب کیمی و «آذربایجان توپونیم شوناسلیغی» آدی ایله چاپ ائیردیم. «بیزده کی کتاب ایسه اکینجی جلد کیمی بوراخیلیر. سعدی دئمشکن «که دائم عیب من چن ر ندانی». کتاب چاتیشمازلیقدان و سهودن کنار دئییلدیر. خصوصیه میکرو توپونیم لرین چوخون «ا» ه ایلمه میشیک. امید اندیریک کی، تدقیقاتچیلار اونلاری بیزه گؤندرمک، یاخود اؤزلری یارب - اپ اتدیرمکله بو چاتیشمازلیقلاری آرادان قالدیراجاقلار.

بوراداجا ییلدیرک کی، کتابدا هر بیر اویکونیم حاققیندا «شناسنامه روستایی استان» ین «دن وئرلن سیتاد محض معلومات اوچوندور.

اردییل

آذربایجان بۆلگه لریندن بیرى اولان اردییل ۱۳۷۱-جى ایلین دئی آییندا اسلامى شورا مجلسینین قراری ایله «ایالت» حقوقونا مالیک اولدو. پارلامنتین بو قراری ۲۳ فروردین ۱۳۷۲-جى ایلدن قوه یه میندی.

۱۳۹۵-جى ایلین آماری معلوماتینا اساسا ۶۰۵۹۹۲ نفر نفوسو اولان بو ایالتین ساحه سی ۱۷۹۵۳ مربه (که ادرات) کیلومتر دیر. بو ایالت شیمالدا آذربایجان جمهوریتی، غربده شرقی آذربایجان ایالتی، شرقده گیلان ایالتی، جنوبدا ایسه زنگان ایالتی ایله همسرحد دیر.

اردییل ایالتی اولکین سیرت انضباطی بۆلگه سونه اساسا ۱۰ شهرستاندان (آردییل، سارقین، نمین، نیر، خالخال، گیوی، شیره، مشکین، پارس آباد و بیله سووار)، ۲۹ بخشدن، ۲۶ شهردن و ۶۶ دهیستاندان عیار تدر.

اردییل شهرستانینا گلدیگده ایسه دهلی بیک کی، بو شهرستان ۳ بخشدن، ۲ شهردن، ۱۰ دهیستاندان، ۱۸۲ کنددن، ۱۸۰۹۷۵ عیالین عیار تدر. یئری گلیمشکن قید اندک کی، بو معلوماتلار ۱۳۹۵-جى ایل آمارینا اساسلنیر.

منبعلرده «آوردویل»، «فیروزکترده»، «بازان پیروز»، «بیرون آباد»، «آرتاوند»، «آردییل» شکلینده یازیلان و یاخینلیغیندا مینترال بولاقلاری اولان اردییل ایرایین شیمال-غربینده یئرله شیر. آرخنولوژی تاپیتیلار (تونج آلتلر، آغیر دستکلی میس قیلینجلار، مختلف خنجرلر، بالتلار، نیزه و اوخ اوجلوقلاری، اوخ قابلا ریئین مثال حصه لری، سیرغالار و سیرمه لهه تونج دؤورونده اردییلده یاشایش اولدوغونو ثبوت ائدیر [بو ماتریاللار «ایران باستان» مجله سینده «تهران» اردییل تاپیتیلاری» بۆلمه سینده ساخلانیلیر]. شهرین سالیندیغی تاریخ دقیق معینشدیر یلمه میشدیر. عرب جوغرافیا شوناسی یاقوت حموی نین (۱۲۲۹-۱۱۷۹) یازدیغینا گؤره اردییلی ساسانی حؤکمداری بیرینجی قوبادین اوغلو فیروز سالدیر میشدیر.^۳

۳ - البته یاقوت حموی نین بو فکرینی تصدیق اتمک مجبوریتینده دنیلیک. بیرینجی اونا گؤره کی، هر شهرین عمله گلمه پروسنسی واردیر. بو پروسنس داها چوخ سوسیال-اقتصادی خاراگتر داشییر. یعنی بیر سیرا یاشایش منطقه لرین قوشاغی شهره چنوریلیر. ایکینجی اونا گؤره کی، تاریخی کونسپسیا اردییلین

ساسانی لر دؤورونده اردبیل مرزبانلیق مرکزی ایدی. ۷-جی عصرده عرب قوشونلارینین توتدوغو اردبیل اول ماحال، سونرا ایسه جانشین لیک مرکزینه چئوریلدی. عرب-خزر محاربه لری دؤورونده ۳۱/۷۳۰ یللرینده «برجیک»-ین باشچیلیغی ایله خزر قوشونو اوزون محاربه دن سونرا اردبیلی توتدو. لاکین سونرالار عرب لر اردبیلی یئیندن اله کئچیردی. بو شهر آذربایجاندا عرب اشغالچیلارینا قارشی مبارزه نین مرکز لریندن ایدی. ۸-جی عصرین ۴۰-جی و ۹۰-جی یللرینده اردبیلده خلافت قارشی عصیانلار اولدو. ۸۰۸-جی ایله ده اردبیل ماحالیندا خرمی لر حرکاتی باشلانمیشدی. اردبیلده خلافت دؤورونده حربی عرب بازاسی ساخلاتیلیدی. شهرده مؤکملندیریلیمیش استحکاملار وار ایدی. اطرافیندا میس، قریل، قلا، کوکورد و نفت یاتاقلارینین مؤوجودلوغو هابئله تجارت یوللارینین بورادان کئچمه سی شهرین اقتصادیاتینا مهم تاثیر گؤستریمیشدی. اردبیلین یاخینلیغیندا کی کوسوره (کورسار) بازارینا ختنه اولمیه اردن ایپک، داش-قاش، دری معمولاتی و س. گئیریلیدی. اردبیل ۱۰-جو عصرده «ساجی» سونرالار ایسه «سالاری» لر دؤولتی نین (۱۰۵۴-جو ایله ده پایتاخت تبریزه کؤچورولدو) پایتاختی و له شدر ۱۲-جی عصرده اردبیلین اهالیسی تقریباً ۲۰۰ مین نفر ایدی.

۱۲۲۰-جی ایله ده موغول قوشونلاری ۱۲۰۵-جی ایله ده ایسه خوارزمشاه جلال الدین اردبیلی اشغال ائتدی. اردبیل ۱۳-جو عصرین اورتالاریندان ۱۴۰۰-جی دؤولتی نین ترکیبینه داخل اولدو. بو دؤورده اردبیل یئیندن برپا اندیلهرک بؤیوک تجارت و صنعتکارلیق مرکزینه چئوریلدی. ۱۵-جی عصرده قارقویونلولارین، سونرالار ایسه آغ قویونلولارین حاکمه سی ایلیا کئچن اردبیلی صفوی لر نسلی اداره ائدی. اردبیل بو دؤورده مهم تجارت و صنعتکارلیق مرکزی اولماقلا برابر، هم ده دینی مرکزه چئوریلیمیشدی. ۱۶-جی عصرده اردبیلده ایپک، پامبیق و یون بارجالار، زرخارا توخونور، شیرلی و ناخیشلی ساخسی قابلار، دری، مثال و آغاج معمولاتی استحصال اولموردو. اردبیلده خالچاچیلیق دا گئنیش انکشاف اتمیشدی. بورادا توخونموش شیخ صفی خال، س. (ویکتوریا و آلبترت موزئی، لندن) آذربایجان خالچاچیلیغینین ان قیمتلی نمونه لریندنیدر. اردبیل یاخین شرق و آروپا اولکه لری ایله تجارت ائدی. بو شهرده خارجی تاجرلر اوچون ۲۰-دن آرتیق کاروانسارا وار ایدی. ۱۷-جی عصرده اردبیلده تقریباً ۵۰ مین اهالی یاشاییدی. یئری گلمیشکن

هله قوباد اوغلو فیروزدان چوخ-چوخ اوله گندیب چیخیر. اولایلسین کی، فیروز شاه بیرینجی دفعه بو شهرین حربی استحکام اهمیتی باشا دوشهرک اون حربی قرارگاه چئوریمیشدیر.

^۱ - ویدادی مورادوف، اورتا عصر آذربایجان شهرلری، ص. ۹۷، معاریف نشریاتی، باکی ۱۹۸۳.

قید اندک کی، شیخ صفی مجتمعی نین بؤیوک وقف املاکی وار ایدی. بو زیارتگاهین اقتصادی اساسینی وقف ایله یاناشی زیارتچیلرین بخشش و نذیری، مختلف اعانهلر تشکیل اندیردی. و. موردوفون یازدیغینا گؤره تکجه اردبیلده بو زیارتگاها ۲۰۰ ائو، ۹ حمام، ۸ کاروانسارا، اؤتولو بازار-قیصریه، تجارت میدان، ۱۰۰ دوکان و س. مخصوص ایدی.^۵

صفوی-عثمانلی محاربه‌لری زامانی، ۱۷۲۵-جی ایلین دسامبریندا اردبیلی عثمانلی قوشونلاری توتدو. ۱۷۲۸-جی ایله اردبیلده عثمانلیلار علیهنه تشکیل اندیلن عصیان آمانسیرلیقلار یاتیریلدی. صفوی-عثمانلی محاربه‌لری اردبیلین اقتصادیاتینی تنزله اوغراتدی. ۱۸-جی عصرین ۴۰-جی ایللرینده مرکزی اربیل شهری اولان اردبیل خانلیغی یاراتدی. ۱۸-جی عصرین سونلاریندا قاجارلارین تاج‌لیگینه کنچن اردبیل ۱۹-جو عصرین اوللرینده ولیعهد عایباس میرزه‌نین حربی قرارگاهینا چئوریلدی. اونون کؤستریشی ایله اردبیلده مدافعه قالاسی تیکیلدی. (نارین قالا آدلانان بو قالا رضاشاه دورینده مرکولموشدور). روسیا-ایران محاربه‌سی (۱۸۲۸-۱۸۲۶) زامانی، ۱۸۲۸-جی ایل ژانویه‌نین ۲۸-ه چا [تزار] قوشونلاری اردبیلی توتدو. تورکمچای مقابله‌سینه (۱۸۲۸) اساسا اردبیل ایرانین رئیسینا، قالدی. شهرین زنگین کتابخاناسی حربی غنیمت کیمی پئتربورقا آپاریلدی. روسیادا ۱۹۰۵-۷-جی ایللار، تاثیر ایله آذربایجاندا انقلابی حرکات گئیشیلندی. ۱۹۰۷ و ۱۹۰۹-جو ایللرده اردبیل اعرافیندا کندلی عصیانلاری باش وئردی. ۱۹۳۰-جو ایله بو شهرده ۴۰ مین اهالی یاشایردی.

اردبیل عارف اردبیلی، شاه اسماعیل ختایی، بزمی اربیل، ۱۶-جی عصر، سلیم اردبیلی، ایلاهی ذکر (۱۹-جو عصر) و باشقا شاعرلرین وطنیدیر.

۱۷-۱۴-جی عصرلرده اردبیلین اساسینی مرکزی شهر تشکیل اتدی. مرکز شیخ صفی‌الدین مجتمعیندن، اونون قارشیسینداکی بؤیوک میدانان، اوستو اؤتو، تجارت و صنعتکارلیق محله‌لریندن، مشهور قیصریه بازاریندن، حمام، کاروانسارا و س. دن عبارت ایدی. دوزنلیک یئرده سالیمنیش اردبیلین مرکزی بورایا یؤنلدیلن گئیش کوچهلری دایره‌وی پلانلاشما سیستمی عمله گتیریردی. اوستوندن کؤرپولر سالیمنیش بالیقلیچای، ائله‌جه ده بیر سیرا کهریز و آرخلار اردبیلین یاشیللیغی و میکرو اقلیمینه مهم تاثیر کؤستریردی. شیخ صفی‌الدین مجتمعی واختی ایله اردبیلین معمارلیق نمونه‌سی اولموشدور. مجتمعه سککیز بو جاقلی مسجد (۱۳-جو عصر)، صفوی لر

سولاله سینین بانیسی شیخ صفی الدین (۱۲۵۲-۱۳۳۴) قبری اوستونده تیکیلمیش توربه (۱۴-جو عصر)، شیخ صفی الدین مسجدی (۱۶-جی عصر)، ایکی حییه ط و اونلاری بیرلشدیرن کئچید، گیریش پورتالی (۱۶۴۸)، چینی خاناییناسی و کتابخانا داخلدیر. شهرده چوخلو مسجد اولموشدور (میناره لی آدینه مسجدی و سائره). منبعرده اردبیلده «دارالشفا» (خسته خانای)، ضربخانا و خان اولری نین اولدوغو دا گؤسترلیر.

اردبیل خانلیغی

اردبیل خانلیغی ۱۸-جی عصرین اورتالاریندا، ۱۹-جو عصرین اوللرینده آذربایجاندا یارانمیش کیچیک فتودالار، اوللاری، تالیش، قاراداغ، تبریز، ماراغا و گیلان خانلیقلاری ایله همسرحد ایدی. مرکزی اردبیل شهری ایدیم. اهالیسی اساسا اکینجیلیک و مالدارلیقلا مشغول اولوردو. اردبیل، آشافی، مشکین، یوخا ی، مشکین، ویلکیج، ارشه، اوجارلی و آستارا ماحاللارینا بؤلونوردو. اردبیل خانلیغی نین ایلك خان، «الردشاهین» (۱۷۳۶-۴۷) سرکرده لریندن اولان شاهسون تاپفا باشچیسى بدیرخان (۶۳-۱۷۴۷)، ایدی. بونون حاکمیت، همچنین یئر آلتی و یئر اوستو ثروتلر خانای و اونون عائله عضولرینه مخصوص ایدی. اردبیل خانلیغینی فتودال اعیانلارینین توپلاشدیغی دیوانخانای اداره ائدیردی. خان و دیوانخانای ایشجارین حقوقو غیر محدود ایدی. آیری-آیری ماحاللاری بهیلر، نایبلر، کندخودالار و باشقالاری اداره ائدیردی. خانلیغین اوچ مین نفر دائمی قوشونو وار ایدی. لازیم گلدیکده ماحاللاردان خانین سراجینا چتریک دسته لری گؤنده ریلیردی. بدیرخان دؤورونده سیاسی جهتنن نسبتاً مؤحکملنمیش اردبیل خانلیغی ایراندا حاکمیت اوغروندا مبارزه آپاران هنج بیر فتودال قروپلاشماسیندان آسیلی دئییلدی. بدیرخان و فاتتندان سونرا حاکمیت اوغلو نظرعلی خان (۹۲-۱۷۶۳) کئچدی. اونون دؤورونده خانلیغین اراضی سینان الیه کئچیرمه یه چالیشان «زندى» لر، «قاجار» لار و باشقالاری ایله اردبیل شاهسونلری اراسیندا نسکین مبارزه گئدیردی. قوبالی فتحعلی خان ۱۷۸۴-جو ایلین مای آییندا اردبیل خانلیغینا هجوم ائدیپ مقاومت راست گلمه دن اردبیلی، سونرا ایسه مشکین ماحالینی توتدو. نظرعلی خان قاراباغ خانى ابراهیم خلیل خانین یانینا قاچدی. اردبیل خانلیغی نین توتولماسی بؤیوک سیاسی و اقتصادی اهمیت کسب ائنده رک آذربایجان تورپاقلارینین بیرلشدیریلمه سی یولوندا مهم آددیم ایدی. بو دا گورجستان حاکمی اکینجی ایراکلی نین و چار روسیاسینین ناراضیلیغینا سبب اولدو. نظرعی خان و قاراباغ خانى ابراهیم خلیل خانین قاراباغین توغ کئندینه جمع لشمیش قوشونلاری اردبیل

هجوم ائتدی. اونلار اوج میللیک سوواری گؤندرمیش خوی حاکمی احمدخان دا کؤمک اندیردی. یارانمیش مرکب وضعیتی و قوه‌لرین بیرلشمه‌سینی نظره آلان فتحعلی خان اردبیلی ترک ائتمه‌یه مجبور اولدو. قاراباغین واسساللیغینا (آسیلیغینا) چئوریلن نظرعلی خان یتیدن اردبیل خانلیغیندا حاکمیتی اله کئچیردی. قاجارلارین حاکمیتی دؤورونده اردبیل خانلیغی نومینال (آدا) مستقل لیگینی ساخلایردی. نظرعلی خانین اؤلوموندن سونرا حاکمیت نصیرخانا (۱۷۹۳-۱۸۰۸) کئچدی و قاجارلاردان تام آسیلی وضعیته دوشدو. اونون اؤلوموندن سونرا اردبیل خانلیغی نین قاجار دۆلتی نین ترکیبینه بیرلشدیرلمه‌سی شاهسون تایفا بیرلیگی نین پوزولماسینا سبب اولدو. شاهسونلر دؤرد قولا آیریلدی. اونلاردان بیر حصه‌سی نظرعلی خانین قارداشی فرج‌الله خانین باشچیلیغی اردبیل ایالتینده قالدی. فرج‌الله خان آپاردیغی محاربه‌لرده عایباس میرزه‌یه سیلاحلی سته‌لر کؤمک اندیردی. شاهسونلرین ایکینجی حصه‌سی منشکینده حاکمیتی اله کئچیرمیش نظرعلی خانین نوسی آتاهاندان آسیلی اولدولار. آتاهان قاجارلارا تابع اولماقدان امتناع ائتدی. عایباس میرزه‌یه چچ سی پیرقولو خانی آتاهانا قارشى گؤندردی. آتاهان عایباس میرزه‌نین تبریزده دانیشیق‌لار اېارماق تکلینی قبول ائتمه‌یه مجبور اولدو. تبریزه گلن آتاهانین گؤزلری چيخاریلدى و او، حاکمین کئار ئدای. شاهسونلرین اوچونجو حصه‌سی تالیش دیاری ناحیه‌سینه، دؤردونجو حصه‌سی ایسه، راداغ کؤچدو. بئله‌لیکله ۱۹-جو عصرین بیرینجی اون ایللیگی نین آخیرلاریندا اردبیل خانلیغینا سون قیولار.

اردبیلین شه‌ر قورولوشو

اردبیلین کئچمیش شه‌ر قورولوشو حاقینداکی منبع‌لر گؤستررک، کئچمیشده‌کی بعضی شه‌ر اطرافى کئندلر آرتیق محله‌لره چئوریلیمیشدیر. بونلاری آیدار سدرماق اوچون قایناق‌لارین بعضی سینی نظردن کئچیریریک. بو قایناق‌لارین باشیندا «اردبیل لیواسی» دیرو، ییلدیگیمیز کیمی صفوی حاکمیتی نین آخیرلاریندا عثمانلیلار آذربایجانى اشغال ائتمیش و وئرگی ایشلرینی نظاملاماق اوچون شه‌رلرده و کئندلرده قیدیات اېارمیشلار. بونلارین هامیسی بوتون تفرعاتی ایله و اولدوغو کیمی «اردبیل ناحیه‌ی» آدی آلتیندا و کتاب شکلینده بوراخیلیمیدیر. عثمانلیلار آذربایجانى «لیوا»لار بؤلوموش و هر لیوانى ناحیه‌لره آیرمیشلار. بئله‌لیکله اردبیل لیواسی آشاغیداکی ناحیه‌لردن عبارت اولموشدور:

^۶ -آذربایجان سووت انسیکلو پندیاسی، دؤردونجو جیلد، باکی، ۱۹۸۰.

- ۱- اردبیل ناحیه‌سی
- ۲- ساراب ناحیه‌سی
- ۳- هشتروند ناحیه‌سی
- ۴- میانا ناحیه‌سی
- ۵- پروانه ناحیه‌سی
- ۶- کندوان ناحیه‌سی
- ۷- تابتاب ناحیه‌سی
- ۸- کرم ناحیه‌سی

اردبیل ناحیه‌سی نئس اردبیل محله‌لری آشاغیداکی کیمی قیده آیینمیشدیر:

- ۱- نیار محله‌سی
 - ۲- نیاردبیل [نی اردبیل] محله‌سی
 - ۳- گارزا/ گازیر کوچه محله‌سی
 - ۴- همین محله‌ده یاشایان گبرلر [کافیرلر]
 - ۵- قومبالان محله‌سی
 - ۶- همین محله‌ده یاشایان گبرلر [کافیرلر]
 - ۷- دروازه محله‌سی
 - ۸- همین محله‌ده یاشایان گبرلر [کافیرلر]
 - ۹- تابار [تاوار] محله‌سی
- آرتیق شهرین محله‌لری ترکیبینه داخل اولموش کندلر و مزرعه‌لر آشاغیداکی لاردان عبارتدیر:

- ۱- خئیرال کندی
- ۲- زره ناس کندی
- ۳- جه‌جین / داش کسن کندی
- ۴- تکه‌منصور مزرعه‌سی
- ۵- نیار کندی
- ۶- موللا یوسوب کندی
- ۷- موللاباشی کندی

آدام اولئاروسون اردبیلده قیده آلدیغی محله، بازار، میدان و س. آشاغیداکی لاردان عبارتدیر:
اساس محله‌لر: دروازا، تابار (تاوار)، نیاردور، قومبالان، گازیر کوچه